

Piotr R y g u ł a, *Wolność religijna w Hiszpanii na tle przemian społeczno-politycznych w latach 1931-1932*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2009, ss. 407.

Recenzowana praca obejmuje: spis treści, wstęp, pięć rozdziałów zasadniczej treści, zakończenie, bibliografia, wykaz skrótów, indeks nazw osobowych, streszczenia w języku hiszpańskim i angielskim. Od strony formalnej konstrukcja pracy nie budzi jakichkolwiek zastrzeżeń. Można kwestionować tylko proporcje ilościowe między poszczególnymi rozdziałami, ponieważ rozdział piąty jest zbyt obszerny (liczy aż 215 stron). Także od strony technicznej publikacja jest sporządzona z należytą starannością.

W pierwszej kolejności należy uznać trafność wyboru tematu. We Wstępie autor uzasadnił go w sposób przekonujący. Tezę swoich zainteresowań badawczych ujął problemowo. Celem książki jest ukazanie relacji państwo–Kościół w Hiszpanii w kategoriach tzw. kwestii religijnej, w aspekcie historycznym i współczesnym. Podjęte zagadnienia są bardzo złożone ze względu na takie uwarunkowania, jak: więź kulturowa narodu hiszpańskiego z katolicyzmem, pluralizm wyznaniowy społeczeństwa oraz konflikty ideologiczne i polityczne, które doprowadziły do powstania w XX w. podziału społeczeństwa hiszpańskiego na „dwie Hiszpanie”. Zaznaczył też, że zamierza ukazać nie tylko „trzy różne systemy relacji państwo–kościół”, mające wyraz w kolejnych aktach normatywnych, ale również „trzy odmienne sposoby pojmowania wolności religijnej, gwarantowanej w ramach ustawodawstwa państwowego” (s. 17). Jeśli chodzi o pojęcie wolności religijnej, to autor książki traktuje je wielowymiarowo – w wymiarze indywidualnym (wolność jednostki) i w wymiarze instytucjonalnym (wolność Kościoła katolickiego i innych wspólnot religijnych).

Książka składa się z pięciu rozdziałów, których podział opiera się na kryteriach chronologicznych i merytorycznych. Autor ustosunkował się do dotychczasowych opracowań oraz wskazał na oryginalność swego zamierzenia, ponieważ w literaturze naukowej – nie tylko polskiej, ale również hiszpańskiej – nie było opracowania monograficznego zawierającego „analizę wolności religijnej w Hiszpanii kolejno w okresie II Republiki, w systemie autorytarnym gen. Franco oraz we współczesnej monarchii konstytucyjnej” (s. 20).

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym „Tło historyczne wolności religijnej do upadku monarchii w 1931 roku” (s. 24-60), zamieszczony jest opis relacji między państwem i Kościołem w Hiszpanii w szerokim kontekście historycznym – na tle walk religijnych, konfliktów kulturowych, ideologicznych i politycznych – od VI do XIX w. Pod koniec rozdziału autor wyjaśnił tezę o istnieniu „dwóch Hiszpanii”. Pierwszą z nich jest „Hiszpania katolicka”, do której należała większość społeczeństwa, która pod względem kulturowym i politycznym była związana z monarchią absolutną, popierającą Kościół katolicki. Alternatywą do Hiszpanii katolickiej była zaś „Hiszpania ideologiczna”, w której skład wchodziły różne grupy społeczne, a mianowicie: mniejszości religijne i ugrupowania nie uznające religii oficjalnej, radykalne skrzydła liberałów, socjalistów, anarchistów, członków ruchów separa-

tystycznych. Autor zasygnalizował obecność wśród nich komunistów, lecz nie wskazał roli, jaką Hiszpania miała odegrać w strategicznych planach międzynarodówki komunistycznej. Zdaniem autora, „Hiszpanię ideologiczną” cechowała różnorodność i brak jedności pod względem idei religijnych oraz brak zgodności celów politycznych; natomiast czynnikiem jednoczącym był antyklerykalizm.

W rozdziale drugim pt. „Wolność religijna w okresie II Republiki” (1931-1936) (s.71-140) autor przedstawił analizę kolejnych etapów w dziejach stosunków między państwem a Kościołem w Hiszpanii – od obalenia monarchii do wojny domowej, wywołanej protestami przeciwko skrajnie lewicowej polityce władz republikańskich. Omówił kontekst polityczny i krytycznie zanalizował akty normatywne, na mocy których władze republikańskie wprowadziły radykalny rozdział Kościoła od państwa. Gwarancje wolności religijnej w zasadzie dotyczyły tylko wolności jednostki (wolność sumienia) w życiu prywatnym. Sytuację Kościoła określano wyłącznie jednostronnie, na drodze ustawowej. Wprowadzono ograniczenia wolności Kościoła w życiu publicznym, pozbawiono Kościół środków materialnych i zakazano ludności ekonomicznego wspomagania kościołów i innych związków wyznaniowych. Do Konstytucji republikańskiej z 1931 r. wpisano wzorowaną na Konstytucji Weimarskiej zasadę, iż „Państwo hiszpańskie nie ma religii oficjalnej” (art. 3), ale w praktyce nadano jej radykalnie laicką interpretację. W Kościele katolickim upatrywano „filar upadłej monarchii”, a nawet „zagrożenie bezpieczeństwa państwa” (s. 137). Episkopat hiszpański – dopiero po uchwaleniu w 1932 r. przez Kortezy zasady rozdziału Kościoła od państwa, rozwiązania zakonów, pozbawienia Kościoła wszelkiej własności i wprowadzenia rozwodów cywilnych – ogłosił „Declaracion sobre de la ley do confesiones religiosas” (25 V 1933), w której zajął krytyczne stanowisko wobec polityki władz rewolucyjnych. Następnie papież Pius XI ogłosił encyklikę *Dilectissima nobis* (3 VI 1933 r.), skierowaną do biskupów, kapłanów i całego ludu Hiszpanii, w której stwierdził, że Stolica Apostolska zajmuje neutralne stanowisko wobec przemian politycznych, „jeżeli tylko prawa Boga i chrześcijańskiego sumienia zostają nietknięte i chronione”, oraz wyraził gotowość, „by wejść w porozumienie z każdą społecznością: obojętnie, czy to będzie Królestwo, czy Republika”. Jednakże władze republikańskie po zwycięskich wyborach w lutym 1936 r. nadal podejmowały akty agresji wobec Kościoła. Następował też dalszy podział społeczeństwa na „dwie Hiszpanie”.

W rozdziale trzecim („Wolność religijna w Hiszpanii od wojny domowej do Soboru Watykańskiego II”, s. 141-238) autor scharakteryzował dalszy rozwój wypadków. Po objęciu władzy przez siły skrajnej lewicy – najpierw w roku 1934 w Asturii, a następnie w 1936 przez tzw. front ludowy – w całej Hiszpanii wprowadzono „dyktaturę proletariatu” (1936-1939). Gwałtowne prześladowania katolików przez zwolenników frontu ludowego doprowadziły do tego, że wojna domowa w Hiszpanii była traktowana w kategoriach wojny religijnej. Wówczas ugrupowania prawicowe pod dowództwem gen. Franco w działaniach zmierzających do przywrócenia jedności narodowej odwołały się do obrony religii katolickiej (s. 151-155).

Autor omówił też dzieje relacji między państwem a Kościołem po zakończeniu wojny domowej, biorąc pod uwagę z jednej strony politykę władzy autorytarnej wobec Kościoła i mniejszości wyznaniowych, a z drugiej strony postulaty biskupów hiszpańskich wobec ograniczeń narzucanych Kościołowi przez władze państwowe. Na szczególne uznanie zasługuje wnikliwa charakterystyka polityki władz państwowych

wobec religii, wyrażającej się w regulacjach prawnych najpierw narzucanych Kościołowi jednostronnie, a następnie uzgadnianych w formie dwustronnych umów.

W rozdziale czwartym, zatytułowanym „Wolność religijna w Hiszpanii od Soboru Watykańskiego II do śmierci generała Franco” (s. 239-290), autor ukazał zmiany, jakie następowały w ustawodawstwie hiszpańskim pod wpływem doktryny Soboru Watykańskiego II na temat wolności religijnej. Zmiany te ekipa rządząca – mimo postulatów ze strony Kościoła katolickiego, a zwłaszcza Konferencji Episkopatu – wprowadzała bardzo powoli.

Rozdział piąty, pt. „Wolność religijna w monarchii konstytucyjnej”, odnosi się do wydarzeń politycznych i zmian legislacyjnych, jakie nastąpiły na etapie przechodzenia od państwa wyznaniowego do państwa świeckiego w warunkach transformacji ustrojowych wiodących od reżymu autorytarnego do demokracji liberalnej. Autor omówił tutaj najpierw wpływy różnych ugrupowań politycznych i episkopatu hiszpańskiego na wypracowanie nowego modelu relacji między państwem a Kościołem. W szczególności wykazał moderujący wpływ Episkopatu, zaniepokojonego postulatami polityków zmierzających do przejścia od skrajnego modelu państwa wyznaniowego do przeciwstawnego modelu – państwa ekstremalnie świeckiego, czyli laickiego. Uwzględnił też subtelne różnice między państwem świeckim a państwem laickim w kontekście debaty parlamentarnej i pozaparlamentarnej toczącej się z udziałem przedstawicieli partii politycznych i episkopatu hiszpańskiego nad projektem Konstytucji z 1978 r. Następnie trafnie ustalił zasady natury aksjologicznej i formalnej, jakie zostały wprowadzone do nowej Konstytucji. Z ustaleń tych wynika, że: istotną wartością dla hiszpańskiego państwa świeckiego nie jest „religia”, ale „wolność w sferze ideologii, religii i kultu” (art. 1 Konstytucji); „neutralność religijna” oznacza, że „żadne wyznanie religijne nie będzie mieć charakteru państwowego” (art. 16, ust. 3 Konstytucji); państwo przestaje być neutralne, gdy usiłuje narzucić społeczeństwu określoną religię lub ideologię; gdy chce narzucić obywatelowi własny punkt widzenia (s. 326). Znamienny jest fakt, że wprowadzanie nowego modelu relacji państwo–Kościół odbywało się równoległe w prawie konstytucyjnym – zapewniającym poszanowanie pluralizmu wyznaniowego społeczeństwa – i w prawie konkordatowym, zapewniającym gwarancje wolnościowe dla katolików. Autor wiele miejsca poświęcił analizie norm wpisanych do konkordatów z Hiszpanią, zawartych w latach 1976-1979, oraz do aktów wykonawczych.

W krótkim Zakończeniu autor wskazał istotne zmiany, jakie nastąpiły w pojmowaniu wolności religii w prawie hiszpańskim, zwłaszcza w XX wieku, z uwzględnieniem inspirującej roli Soboru Watykańskiego II. Niewątpliwie zmiany te były następstwem transformacji politycznych, polegających na przechodzeniu od jednej skrajności do drugiej, a mianowicie: od państwa tradycyjnie katolickiego w okresie absolutnej monarchii katolickiej do państwa radykalnie świeckiego, czyli laickiego, w okresie II Republiki; następnie od państwa laickiego ponownie do państwa wyznaniowego w okresie dyktatury gen. Franco; i znów od państwa wyznaniowego do państwa świeckiego – po śmierci gen. Franco – w okresie budowania demokracji liberalnej. Stwierdził również, iż w roku 1992 r. w stosunkach między państwem i Kościołem w Hiszpanii nastąpiła stabilizacja, ponieważ państwo hiszpańskie zawarło umowy z kilkoma mniejszościowymi związkami wyznaniowymi (Federacja wspólnot wyznaniowych ewangelickich, Komisja islamska i Federacja wspólnot izraelskich),

na mocy których gwarancje wolnościowe wpisane do Konkordatu w odniesieniu do Kościoła katolickiego zostały – w celu poszanowania zasad pluralizmu i równości – rozszerzone na inne związki wyznaniowe. Krytycznie należy jednak zauważyć, że wątpliwej wartości jest postawiona przez autora teza, iż są to „gwarancje rzeczywistej i skutecznej możliwości korzystania z wolności religijnej w ustawodawstwie wyznaniowym hiszpańskiej monarchii konstytucyjnej” (s. 418). Nie zwrócił on bowiem uwagi, iż normy wpisane do dwustronnych umów, jakie Hiszpania zawarła ze Stolicą Apostolską, a następnie z innymi związkami wyznaniowymi, w znacznej mierze nie nadają się do bezpośredniego stosowania, gdyż zostały opatrzone w klauzule odsyłające do przyszłych regulacji prawnych, które miały nastąpić w formie aktów jednostronnie stanowionych przez władze państwowe lub umów zawieranych na niższym szczeblu hierarchicznym, czyli między konferencją biskupów i rządem hiszpańskim. Jednakże rząd hiszpański takich umów przeważnie nie zawierał, lecz wprowadzał jednostronne regulacje. Dlatego też socjalistyczny rząd premiera Zapatero – bez zmiany konstytucji i konkordatu – wprowadza do ustawodawstwa hiszpańskiego model państwa radykalnie świeckiego, czyli laickiego.

Na końcu pracy została zamieszczona bibliografia, należycie usystematyzowana pod względem merytorycznym i chronologicznym. Obszerny wykaz źródeł i literatury zawiera pozycje wykorzystane w tekście publikacji. Bogaty wykaz literatury obejmuje publikacje – z oczywistych przyczyn – przeważnie w języku hiszpańskim; jakkolwiek nie brak w nim prac także w innych językach, w tym w języku polskim. Wykaz ten bynajmniej nie jest wyczerpujący ze względu na wielką liczbę publikacji, jakie ukazały się na ten temat w Hiszpanii. Jednakże zastrzeżenie czytelnika może budzić to, że nie znalazła się w nim praca B. Trzeciaka pt. *Klauzule odsyłające w konkordatach z Hiszpanią i z Polską* (Lublin 2007), w której wykazany został brak aktów wykonawczych koniecznych do rzeczywistej realizacji gwarancji konkordatowych przez stronę hiszpańską. Gdyby autor dotarł do tej publikacji, prawdopodobnie inaczej oceniłby efektywność najnowszych konkordatów hiszpańskich.

Podsumowując, uważam, że książka ks. dra Piotra Ryguły ma charakter oryginalnej monografii naukowej, napisanej poprawnie pod względem metodologicznym i merytorycznym. Szczególnie należy podkreślić, że autor nie poprzestaje na opisie wydarzeń, ale podejmuje problemy i wykazuje wysoki stopień staranności w ich wyjaśnianiu. W swoich rozważaniach uwzględnił także zasady kościelnego prawa publicznego – zarówno w ujęciu klasycznym (zawarte w doktrynie głoszonej przed Soborem Watykańskim II), jak i w ujęciu współczesnym (zawarte w doktrynie soborowej) – oraz problemy związane z ich respektowaniem w ustawodawstwie hiszpańskim w kolejnych etapach przemian ustrojowych.

Nie ulega wątpliwości, że to pierwsze w języku polskim tak obszerne opracowanie problematyki relacji między państwem i Kościołem w Hiszpanii zasługuje na zainteresowanie ze strony polskich czytelników – zarówno prawników, jak i politologów.

Józef Krukowski
Wydział Prawa Kanonicznego UKSW w Warszawie